

**ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО
ТА ПОСТ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО РЕЦИДИВУ
СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ З ПСИХІЧНИМИ
ВІДХИЛЕННЯМИ В МЕЖАХ ОСУДНОСТІ
ТА ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ**

В.В. Лень

*професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
ДВНЗ «Національний гірничий університет»
кандидат юридичних наук, доцент*

Р.М. Кубрак

*здобувач кафедри кримінального права
та кримінології Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ*

Постановка проблеми. За даними Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС України) в Україні у 112 виправних колоніях (далі – ВК) протягом 9 місяців 2012 р. утримувалося 99753 засуджені особи (для порівняння протягом 2011 р. – 98623) з них понад 11 тис. засуджених з психічними відхиленнями [1, с. 3]. Як бачимо з вищенаведених даних, існує тенденція щодо зростання кількості засуджених протягом останнього року, з них значна кількість засуджених мають психічні відхилення, а тому на сьогодні є дуже важливим дослідження особливостей запобігання вчинення злочинів як під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк, так і після звільнення з установи даної категорії осіб та методів запобіжної роботи з ними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема впливу психічних відхилень на характер злочинної поведінки, реакцію засудженої особи на заходи виправно-виховного характеру під час відбування кримінального покарання, запобіжні заходи постійно привертала увагу як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. Одними з перших дослідженням даної проблематики в 20-30-х рр. ХХ ст. займалися С.Я. Булатов, О.А. Герцензон, А.А. Піантковський, А.Н. Трайнін, Б.С. Утевський, М.Д. Шаргородський та інших. Сучасний же стан дослідження даної проблематики відображений в роботах Ю.М. Антоняна, В.М. Бурлакова, Б.В. Волженкіна, Я.І. Гілінського, А.І. Долгової, А.П. Дьяченка, А.Ф. Зелінського, К.Є. Ігошева, І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, Н.С. Лейкіной, І.С. Ноя, С.С. Овчинського, В.В. Орехова, В.П. Петкова, А.Р. Ратінова, Д.В. Рівмана, О.Б. Сахарова, В.Д. Філімонова, Д.А. Шестакова та інших науковців.

Мета статті полягає в аналізі причин пенітенціарного та пост пенітенціарного рецидиву засуджених з психічними відхиленнями.

Основні результати дослідження. Кожного року на диспансерний облік вперше з встановленим діагнозом реєструється понад 4 тис. осіб (2004 р. – 4665 осіб (перебувало на обліку протягом року – 12077 особа) [6], 2005 р. – 4366 осіб (перебувало на обліку протягом року – 11831 особа)[7], 2006 р. – 4311 осіб (перебувало на обліку протягом року – 12784 особи)[8], 2007 р. – 4752 осіб (перебувало на обліку протягом року – 12268 осіб)[9], 2008 р. – 4124 особи (перебувало на обліку протягом року – 11475 осіб)[10], 2009 р. – 4124 осіб (перебувало на обліку протягом року – 11831 особа)[11], 2010 р. – 4523 особи (перебувало на обліку протягом року – 11538 осіб)[12], 2011 р. – 4432 особи (перебувало на обліку протягом року – 11751 особа)[13].

Загальна захворюваність на психічні відхилення в установах виконання покарань (далі – УВП) становить у середньому 35 на 1000 осіб (2004 р. – 35,6 (зокрема з шизофренією 0,29; з афективними розладами – 1,7; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,1; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 6,8 [6]), 2005 р. – 54 (зокрема з шизофренією 0,4; з афективними розладами – 2,5; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 8,4; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 9,1 [7]), 2006 р. – 96,1 (зокрема: з шизофренією 0,7; з афективними розладами – 2,2; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,2; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 6,2 [8]), 2007 р. – 40,2 (зокрема з шизофренією 1,2; з афективними розладами – 2,7; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 7,0; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 6,8 [9]); 2008 р. – 35,2 (зокрема: з шизофренією 0,9; з афективними розладами – 2,2; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,6; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 6,2 [10]), 2009 р. – 34,0 (зокрема з шизофренією – 0,6; з афективними розладами – 4,8; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,1; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 5,8 [11]), 2010 р. – 33,0 (зокрема: з шизофренією 0,6; з афективними розладами – 4,6; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,0; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 5,4 [12]), 2011 р. – 32,0 (зокрема: з шизофренією 0,6; з афективними розладами – 4,6; з органічними (включно симптоматичними) розладами – 6,2; з розумовою відсталістю (олігофренія) – 5,4) [13]. Як бачимо з вищенаведених даних динаміка розповсюдження серед засуджених осіб з психічними відхиленнями є відносно стабільною без особливих коливань. Враховуючи тенденції до зростання психічних захворювань і психічних відхилень у суспільстві не тільки в Україні, а й в усьому світі можна прогнозувати їх зростання в умовах УВП.

Відповідно до ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засудженої особи, а також запобігання вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Застосування покарання у вигляді позбавлення волі не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Застосування до особи такого виду покарання як позбавлення волі на певний строк надає можливість суспільству ізолювати її від суспільства,

обмежити її можливості активної на власний розсуд участі у суспільних відношеннях, таким чином профілактуючи вчинення нею нових злочинів та захищаючи інших членів соціуму від протиправних посягань. На сьогодні, на жаль, при виконанні кримінального покарання реалізація кари складає безпосередню специфічну задачу діяльності установ виконання покарань. Щодо інших складових мети покарання, вони за ряду об'єктивних та суб'єктивних причин є недостатньо реалізовані.

З-поміж інших видів кримінальних покарань, передбачених ст. 51 КК України, такий вид покарання як позбавлення волі характеризується більше негативним впливом на засуджену особу.

Відповідно до вимог Європейських тюремних правил 2006 р. життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки можливо, наближене до позитивних аспектів життя в суспільстві [14, с. 238].

Неналежний стан та умови тримання засуджених у виправних колоніях, а саме:

– матеріально-побутові умови (перевищення ліміту тримання засуджених в установі їх переповнення, не забезпечення норм жилої площі на одного засудженого, ненадання постільних речей, одягу встановленого зразка, а якщо і забезпечується, то дуже часто в занедбаному стані, недотримання визначених норм харчування та ін.);

– медико-санітарне забезпечення (ми в своїх працях неодноразово вказували не те, що значна кількість засуджених, які мають психічні відхилення в межах осудності та обмеженої осудності не проходять повноцінного діагностування психічного відхилення, як наслідок раннього його виявлення, не отримують належного профілактичного лікування, що в умовах стресових ситуацій призводить до погіршення їх психічного стану);

– недоліки в організації соціально-виховної роботи з даною категорією засуджених (а це і брак спеціально підготовлених психологів, начальників відділень соціально-психологічної служби (далі – СПС)) для роботи з даною категорією засуджених, так як, у свою чергу, розосередженість засуджених з психічними відхиленнями по існуючих виправних колоніях на всій території України не дає можливості зосередити, хоча б в декількох установах спеціально підготовлених для роботи з вказаними особами фахівців;

– відсутність у персоналу установи практичного досвіду роботи з такою складною категорією засуджених, наявності на посадах психологів та начальників відділень СПС значної кількості молодих спеціалістів, які щойно прийняті на службу та серед них великий сегмент осіб, які не мають фахової освіти відомчих навчальних закладів ДПтС України);

– працевикористання засуджених (неналежні умови праці, дуже часто з порушенням вимог охорони праці, завищення норм виробітку продукції, і як наслідок порушення порядку оплати праці, відрахувань із заробітку засуджених, незабезпечення належним спеціальним одягом, засобами захисту, інструментом, відсутність можливості працевикористання засуджених з психічними відхиленнями, отримання ними професійно-технічної освіти та виробничих навичок (за результатами проведеного нами дослідження встановлено, що

89,9 % засуджених чоловіків даної категорії не залучаються до праці або залучаються для виконання низько кваліфікованої праці, для виконання технологічно нескладних операцій та до робіт з благоустрою установи, у жінок ця цифра становить – 63%, в більшості це пов'язано з рівнем розвитку виробничих потужностей установи), а це, в свою чергу, призводить до антимотивації засуджених щодо участі в трудовій діяльності.

Виконання кримінального покарання повинно спрямовуватися на недопущення рецидиву або ж принаймні зменшення його рівня. Основними принципами Європейських тюремних правил 2006 р. визначено, що утримання під вартою повинно бути організовано так, щоб сприяти поверненню осіб, позбавлених волі, у суспільство [14, с. 238]. При організації роботи по запобіганню вчинення засудженими, які мають психічні відхилення деліктів необхідно враховувати їх кримінологічні характеристики і на підставі отриманих даних обирати відповідно найбільш ефективні та дієві форми та методи її впровадження.

З досліджених нами особових справ, 53% засуджених з психічними відхиленнями вчинили злочин насильницького характеру, зґвалтування, розбещення неповнолітніх та інші, які за характером вчинених дій можуть свідчити про наявність в особі психічного відхилення. Решта 47% відбувають покарання за вчинення злочинів майнового характеру, як правило крадіжки, при цьому характеризуються множинністю вчинених протиправних діянь. 85% злочинів, які вчинялися в стані алкогольного сп'яніння, під час сумісного вживання алкогольних напоїв або пов'язані з придбанням наркотичних речовин. 82% досліджених осіб вживали наркотичні засоби або зловживали алкоголем [15, с. 235]. Важливою є не тільки необхідність переконати засуджених у помилковості їх поведінки, а й вирішити їх психічні проблеми.

При цьому 2,67% засуджених чоловіків з психічними відхиленнями 4,8% жінок під час відбування кримінального покарання у ВК вчинили інший злочин, а саме, передбачені ст.ст. 391, 392, 393 КК України. Зазначені категорії засуджених мали складності з адаптацією до умов перебування у ВК, психологічною сумісністю з іншими засудженими, під час відбування покарання допустили понад 30 порушень режиму тримання та неодноразово до них застосовувалися дисциплінарні стягнення, в тому числі і поміщення до дисциплінарного ізолятора та переводилися до приміщень камерного типу, але вказані заходи очікуваних результатів не дали і засуджені були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Процес ресоціалізації засудженої особи з психічними відхиленнями, запобігання вчинення нею нових злочинів не має чіткої межі і поширюється не тільки на час перебування засудженої особи на території виправної колонії, а й за її межами після відбуття встановленого судом кримінального покарання та звільнення з установи виконання покарань. Вкрай необхідним є спостереження за такими особами та постійний їх супровід після відбування кримінального покарання. Оскільки вони потрапляючи у вир суспільних відносин за межами виправної колонії, а особливо ті, що втратили соціально-корисні зв'язки з рідними та близькими (з аналізу матеріалу, отриманого під час про-

ведення дослідження нами встановлено, що 58% осіб не мають рідних, не підтримують або підтримують нестійкі суспільно-корисні зв'язки з рідними та близькими, 89% неодружені та не мають дітей), зустрічають значну кількість перепон на шляху своєї ресоціалізації, а саме:

– низький рівень, а подекуди відсутність освіти професійних навичок (більшість досліджених нами засуджених, які мають психічні відхилення, а саме 36,49% отримали загальну середню та 30,06% – неповну загальну середню освіту, закінчили професійно-технічні училища 28,49 %, 4,45 % засуджених мали вищу освіту, 79% осіб даної категорії не мали на момент вчинення злочину спеціальності [16, с. 248]);

– відсутність належних житлово-побутових умов;
– певні складності в спілкуванні після тривалого часу перебування в ізоляції від суспільства;
– відсутність тривалий час повноцінного спілкування;
– примусового перебування в обмежених умовах, поряд з особами, які характеризуються педагогічною занедбаністю та високим рівнем кримінальної зараженості, особливо це помітно серед засуджених, які відбували покарання у ВК максимального рівня безпеки та ін., що значно ускладнює процес їхньої адаптації за межами установи формує почуття непотрібності, відторгнення суспільством.

Усі вищевказані фактори і є, на наш погляд, першопричинами вчинення даною категорією засуджених повторних злочинів. Запобіжна робота направлена на недопущення пенітенціарного та пост пенітенціарного рецидиву або принаймні зменшення його рівня повинна в першу чергу спрямовуватися на усунення його причин та мінімізувати їх вплив на засуджену особу як під час відбування встановленого судом кримінального покарання, так і після звільнення.

На сьогодні практично відсутній систематичний контроль та соціальний супровід засуджених з психічними відхиленнями, які звільнилися з виправних колоній. У результаті чого ці особи залишаються з цілою низкою складних соціально-побутових проблем на одинці.

З проаналізованого нами матеріалу, зібраного під час проведення дослідження, встановлено, що 55,18% засуджених з психічними відхиленнями чоловіків та 43,2% жінок були умовно-достроково звільнені від відбування покарань, або звільнені від покарання з випробуванням. З них 82% у період невідбутої частини покарання або протягом іспитового строку покарання були притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину, або не виконання покладених на них обов'язків. Наведені нами дані яскраво ілюструють наші твердження. В межах ВК засуджені, в результаті проведених з ними заходів виховного, режимного характеру, постійного контролю за поведінкою та її корекції персоналом ВК, дотримувалися встановлених правил поведінки. І при відсутності вищевказаних заходів за межами установи, коли їм надано право самим обирати варіант поведінки, ними знову було вчинено злочин.

Висновок. Неодноразово в науковій літературі висловлювалися погляди різних учених, відносно неможливості остаточно виправити засуджену

особу в умовах УВП. Ми підтримуємо дану точку зору, а особливо коли це стосується засуджених з психічними відхиленнями. Проте, якщо проводити постійно заходи систематично-програмного характеру по корекції та контролю за поведінкою засудженої особи, поєднаними з медико-реабілітаційними заходами як під час відбування покарання, так і після їх звільнення, це, на наш погляд, дасть позитивний результат по зменшенню кількості вчинених злочинів даною категорією осіб.

Переважна більшість засуджених до позбавлення волі осіб з психічними відхиленнями вимушені повертатися після відбування кримінального покарання в те соціальне середовище, оточення, яке і створило умови, підштовхнуло їх до вчинення протиправних дій. Якщо не змінювати причини, які сприяють вчиненню злочинів, незмінними будуть і їх наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформаційно-аналітичні матеріали про основні показники службової діяльності органів і установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України станом на 1 вересня 2012 року. – К., 2012. – 34 с.

6. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2004 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 21.03.2005 року № 19.

7. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2005 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 31.03.2006 року № 35.

8. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2006 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 05.03.2007 року № 22.

9. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2007 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17.03.2008 року № 29.

10. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2008 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.03.2009 року № 43.

11. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2009 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 22.05.2010 року № 43.

12. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2010 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.04.2010 року № 31.

13. Результати роботи лікувально-профілактичних закладів кримінально-виконавчої системи за 2011 рік, затверджені Розпорядженням Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23.04.2010 року № 47.

14. *Іваньков І.В., Яковець І.С., Григоренко А.М., Буров С.Ю.* Права людини в діяльності органів і установ виконання покарань: науково-методичний посібник для проведення занять в системі службової підготовки / За заг. ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – 280 с.

15. *Кубрак Р.М.* Кримінологічна характеристика засуджених з психічними відхиленнями, які відбувають покарання у виправних колоніях / Р.М. Кубрак //

Науковий вісник Львівського універ. ім. Івана Франка: зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – № 55. – С. 234-239.

16. Кубрак Р.М. Особливості організації соціально-виховної роботи в межах установи виконання покарань із засудженими, які мають психічні відхилення / Р.М. Кубрак // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 244-249.

Лень В.В., Кубрак Р.М. Запобігання пенітенціарного та пост пенітенціарного рецидиву серед засуджених з психічними відхиленнями в межах осудності та обмеженої осудності

У статті розглядаються окремі питання запобігання вчинення нових злочинів засудженими до позбавлення волі на певний строк, які мають психічні відхилення в межах осудності та обмежено осудними, під час відбування кримінального покарання у виправних колоніях та після звільнення.

Ключові слова: психічне відхилення, злочин, кримінальне покарання, засуджена особа, виправна колонія.

Лень В.В., Кубрак Р.М. Предупреждение пенитенциарного и пост пенитенциарного рецидива среди осужденных с психическими отклонениями в пределах вменяемости и ограниченной вменяемости

В статье рассматриваются отдельные вопросы предупреждения новых преступлений осужденными к лишению свободы на определенный срок, которые имеют психические отклонения в пределах вменяемости и ограниченной вменяемости, во время отбывания уголовного наказания в исправительных колониях и после их освобождения.

Ключевые слова: психическое отклонение, преступление, уголовное наказание, осужденное лицо, исправительная колония.

Len V.V., Kubrak R.M. Preventing prison and post-prison recidivism among prisoners with mental disabilities within sanity and diminished responsibility

The article deals with some issues of prevention of new crimes sentenced to imprisonment for a term, with mental deviations within the limit of sanity and sane, while serving criminal sentences in the prisons and after release.

Keywords: mental aberration, crime, criminal punishment, sentenced person, penal colony.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2012.